

Monika Frėjutė-Rakauskienė, Andrius Marcinkevičius, Kristina Šliavaitė, Irena Šutinienė. **Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai.** Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2016. 224 p.: iliustr.

Lietuvos politiniame diskurse sąvoka „Pietryčių Lietuva“ dažnai siejama su politiškai aktyvia lenkų etnine mažuma ir vietovėmis, prastai integruotomis į valstybės gyvenimą. Viešajame diskurse (žiniasklaidoje) šis regionas neretai siejamas su nelojalumu Lietuvos valstybei (numanoma Rusijos įtaka vietiniams politiniams veikėjams), kovomis dėl dvikalbių gatvių užrašų bei Lietuvos lenkų rinkimų akcijos (LLRA) veikla. Tai supaprastintas vaizdas, neatskleidžiantis sudėtingų tapatybės formavimosi procesų šiame daugiaetniniame regione. Lietuvos socialinių tyrimo centro (LSTC) mokslininkų parengta monografija grindžiama išsamiais kokybiniais lauko tyrimais, daugybe giluminių interviu su gyventojais ir ekspertais, dirbančiais regione. Iš istorinių, sociologinių ir antropologinių perspektyvų analizuojami tapatinimosi formavimasis ir formavimosi veiksniai. Monografijos tikslas – visapusiškai suvokti etninius procesus regione, sukurti visuminį regiono vaizdą, o ne analizuoti atskirus elementus, susijusius su etninių grupių veikla.

Tai nelengvas uždavinys, tačiau pasirinkta tyrimo metodologija ir tyrimo daugiakryptiškumas padeda knygos autoriams su juo sėkmingai susidoroti. Tyrimas buvo vykdomas keliomis kryptimis: iš istorinės perspektyvos analizuoti istoriniai, demografiniai ir politiniai procesai Pietryčių Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a., pateikta išsami lenkų etninės grupės reprezentacijos lietuvių spaudoje lietuvių kalba analizė, nemažai dėmesio skiriama

regiono gyventojų daugiakalbiškumui bei religijai. Tirta regiono gyventojų istorinė atmintis (atminties politika bei lokali atmintis), tapatybės formavimosi procesai, susiję su mokyklomis, ir gyventojų dalyvavimas etninių grupių savanoriškose organizacijose. Paliečiama daugybė įdomių temų, kurios iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti nesusijusios. Tačiau monografijos autoriams pavyksta įrodyti, kad šios temos yra svarbios jų pasirinktam tyrimo tikslui – išanalizuoti tapatinimosi formavimą žmonių lygmeniu, t. y. žvelgiant „iš apačios“: kalbantis su žmonėmis, analizuojant identitetą įvairiuose kontekstuose ir mėginant suprasti, kaip kultūrinė įvairovė pasireiškia mokyklose, politinėse veiklose, savanoriškose organizacijose ir kitose srityse.

Tyrėjai atliko kokybinius pusiau struktūruotus interviu su regiono mokyklų administracijų atstovais, mokytojais, savivaldybių darbuotojais, savanoriškų vietos organizacijų lyderiais ir atstovais, laikraščių redaktorais. Buvo kalbinti miestų ir miestelių gyventojai (atlikti giluminiai interviu); buvo siekiama, kad nedominuotų kuri nors etninė grupė. Remiantis interviu, parašyti šie monografijos skyriai: „Skirtys ir bendrumai: etninių ribų slinktytis Pietryčių Lietuvoje“ (autorės: Monika Frėjutė-Rakauskienė, Kristina Šliavaitė ir Irena Šutinienė), čia analizuojama, kaip konstruojamos ribos tarp etninių grupių Pietryčių Lietuvoje bei kaip šios ribos kinta priklausomai nuo konteksto; „Istorinė atmintis ir etninių grupių identitetas“ (autorė – Irena Šutinienė), čia analizuojami tautiniai istoriniai pasakojimai, jų raiška kasdienybėje bei įtaka etniniam identitetui; „Etniškumo, kalbos ir socialinio mobilumo sąveika mokyklų skirtingomis mokymo kalbomis bendruomenių narių požiūriu“ (autorė – Kristina Šliavaitė), čia apžvelgiama, kaip mokyklos yra susijusios su etniškumu ir etninių ribų konstravimu,

ir „Etninių grupių savanoriškos organizacijos Pietryčių Lietuvoje: kultūrinės, ekonominės ir politinės dimensijos“ (autorė – Monika Frėjūtė-Rakauskienė), kuriame analizuojama šių organizacijų įtaka etninio identiteto konstravimui ir „pabrėžiamas etninių grupių savanoriškų organizacijų lyderių vaidmuo mobilizuojant etninę bendruomenę“ (p. 126). Kiti du pagrindiniai monografijos skyriai („Istorinių, demografinių ir politinių procesų Pietryčių Lietuvoje XIX a. pab. – XX a. apybraiža“, autorius – Andrius Marcinkevičius, čia apžvelgiami politiniai veiksniai, darę įtaką identiteto raiškai regione, ir „Lenkų etninės grupės reprezentacija Lietuvos spaudoje lietuvių kalba“, autorė – Monika Frėjūtė-Rakauskienė, kuriame analizuojami 423 straipsniai apie lenkus, gyvenančius Lietuvoje) grindžiami spausdintų bei rankraštinių pirminių ir antrinių šaltinių analize.

Viena pagrindinių monografijos išvadų yra ta, kad „žvelgiant 'iš apačios' etniškumas, etninės skirtys kasdienybėje yra aktualizuojamos tik tam tikruose kontekstuose ar situaciškai, tačiau jos tampa svarbios institucijų veikloje“ (p. 164). Ši išvada grindžiama skyrių įžvalgomis. Pavyzdžiui, skyriuje apie skirtis ir bendrumus argumentuojama, kad „daugiaetninė regiono gyventojų kompozicija ir etniškai mišrios šeimos informantams leido kvestionuoti kilmės kaip svarbiausio etnines ribas brėžiančio kriterijaus svarbą“ (p. 158). Tai svarbi įžvalga, atskleidžianti esminį tapatybės formavimosi procesą regione: gyventojai apibūdino regioną kaip „savo“, „skirtingą nuo likusios Lietuvos“, kaip vietą, kur jie jaučiasi „namuose“ (p. 158). Tokiais atvejais nelengva nustatyti priklausymą apibrėžtai etninei grupei. Skyriuje apie istorines atmintis teigiama, kad Pietryčių Lietuvos regione egzistuoja keli atminties regionai: Šalčininkų rajonas, kuriame siekiama „lenkiškojo istorijos pasa-

kojimo simbolinio dominavimo“ (p. 159) ir vyksta konkurencija tarp grupių pasakojimų, bei Švenčionių rajonas, kuriame skirtingos ir priešingos istorinės atmintys sugyvena nekonkuruodamos tarpusavyje. Pirmuoju atveju (Šalčininkų rajone) netgi galima stebėti, kaip įvairios institucijos per paminklus ir gatvių pavadinimus kuria kultūrinės konkuruojančias atmintis, šitaip brėždamos įsivaizduojamas ribas tarp įvairių etninių grupių. Antruoju atveju (Švenčionių rajone), kur vyrauja daugiakryptė atmintis, nėra „pasakojimų konkurencijos,“ „atkuriamos ar įamžinamos įvairių etninių grupių atmintinos vietos“ (p. 159). Dėmesys lokaliems kasdienybės kontekstams skyriaus autorei Irenai Šutinienei leidžia daryti išvadą, kad abiejuose regionuose etninės atminties ribos nėra absoliučios, neretai jos peržengiamos, „įjungiamos“ kitų grupių atmintys. Taip pat tyrimas rodo, kad lokals kasdienybės kontekstuose svarbus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) istorinis pasakojimas, pabrėžiantis lietuvių ir lenkų istorijos bendrumą. Galimybė peržengti etninės atminties ribas bei istorinių pasakojimų, kurie yra svarbūs įvairioms etninėms grupėms, egzistavimas sudaro sąlygas jaustis platesnės visuomenės dalimi. Viena tyrimo išvadų yra ta, kad Pietryčių Lietuvos gyventojai jaučiasi „platesnės Lietuvos visuomenės dalimi ir tapatinasi su Lietuvos valstybe“ (p. 159).

Kita svarbi monografijos autorių išvada yra ta, kad „valstybės bendrabūvis turi būti kuriamas ne uždaru, o atvirumu / įtraukties pagrindu, t. y. pripažįstant ir vertinant sociokultūrinę visuomenės įvairovę ir kuriant solidarumą pilietiškumo principais“ (p. 164). Šiuo atveju ypač svarbus žiniasklaidos vaidmuo, nes žiniasklaida kuria įvairių grupių (taip pat ir etninių grupių) sąvokas ir gali daryti įtaką šių grupių visuomeniniam atvirumui. Monografijos skyriuje apie lenkų etninės

grupės reprezentaciją Lietuvos spaudoje lietuvių kalba teigiama, kad „temos, siejamos su lenkais, mažai kinta bėgant metams, ir taip dar labiau sustiprinamas lenkų etninės grupės politizavimo aspektas“ (p. 55). Žiniasklaidoje dažnai minimi tautinių mažumų švietimo klausimai, asmenvardžių rašyba originalo kalba, LLRA politika. Tokie straipsniai kelia visuomenės nepasitenkinimą ir nepasitikėjimą lenkų mažuma, ypač kai drauge aptariamas geopolitinis kontekstas prisimenant Rytų Ukrainoje vykstantį konfliktą. Pritaikydama „žvelgiant iš apačios“ perspektyvą, skyriaus autorė Monika Frėjutė-Rakauskienė pažymi, kad etninių mažumų grupės, gyvenančios Lietuvoje, „skirtingai nei konstruojama spaudoje, nelaiko etninių santykių visuomenėje prioritetiniais, labiau pastebi ne etnines, o socialines įtampas šalyje“ (p. 59–60). Ši svarbi pastaba leidžia daryti išvadą, kad neretai žiniasklaida iškraipo lenkų mažumos ir jos požiūrių vaizdą. Tai pripažinti – tai žengti pirmą žingsnį atvirumo ir įtraukties link.

Norint sukurti atviresnę pilietinę visuomenę, būtina suprasti, kaip funkcionuoja ne tik politines partijas, bet ir savanoriškos organizacijos. Frėjutės-Rakauskienės skyrius apie etninių grupių savanoriškas organizacijas Pietryčių Lietuvoje – vienas įdomiausių monografijoje. Remdamasi interviu su grupių lyderiais, skyriaus autorė padarė išvadą, kad „lenkų, skirtingai nei baltarusių ir rusų, etninės grupės identitetas yra politizuotas ta prasme, kad etnis identitetas konstruojamas atsižvelgiant į valstybės vykdomą politiką etninių mažumų atžvilgiu ir iš dalies formuojasi gynybinės pozicijos kontekste, įtraukiant į

ši turinį įvairias patirtas ir patiriamas šios politikos pasekmes“ (p. 148). Pripažįstama, kad lenkų savanoriškos organizacijos, kitaip negu kitos etninės grupės, bendradarbiauja su LLRA ir išreiskia protestą dėl Lietuvos valstybės politikos. Pasak Frėjutės-Rakauskienės, kolektyvinio identiteto politizavimą stiprina tokie valstybinės politikos elementai, kaip nepriimamas Tautinių mažumų įstatymas, informantų nuomone, nepakankamas valstybės dėmesys Pietryčių Lietuvai bei 2011 m. Švietimo įstatymo pataisos, kurios padidino pamokų skaičių lietuvių kalba bei suvienodino baigiamąjį lietuvių kalbos egzaminą mokyklose etninių mažumų mokomomis kalbomis. Pastebimi kartų skirtumai: jaunesni lyderiai ir jų organizacijos savo veiklą organizuoja platesnei auditorijai bei vykdo tarpkultūrinės veiklas. Šie tyrimo rezultatai gali būti svarbūs permąstant valstybinę politiką bei, pasak monografijos autorių, „kuriant solidarumą pilietiškumo principais“.

Summa summarum, *Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai* – tai politiškai svarbi, daug darbo pareikalavusi studija apie etninės tapatybės formavimo procesus ir veiksnius Pietryčių Lietuvoje. Pasirinktas tyrimo būdas – tirti šiuos procesus „žvelgiant iš apačios,“ kalbantis su žmonėmis ir stengiantis suprasti juos – padėjo autoriams padaryti išvadas apie lokalumo ir kontekstualumo svarbą. Ši knyga turėtų sudominti mokslininkus ir studentus, besidominčius etnine tapatybe, istorine atmintimi ir Pietryčių Lietuva. Ji turėtų būti svarbi ir tiems, kurie formuoja valstybės politiką šiame regione.

Dovilė Budrytė

Džordžijos Gwinnetto koledžas